

PALANGA mini 125-ąsiais pirmojo lietuviško spektaklio metines bei Liudo Vaineikio ir Jono Basanavičiaus vardų suteikimo miesto gatvėms 100-metį

Dainora KANIAVIENĖ

Gatvės vardynose – palangiškių padėka lietuvių tautinio atgimimo žadintojams

Lygiai prieš šimtą metų, 1924-ųjų rugpjūčio mėnesį, Palangoje vyko triukšmingos gatvių vardynos. Tada Palangos kurorte buvo įamžinti du Lietuvos tautiniam atgimimui, taip pat ir palangiškiams svarbūs vardai – gydytojo, kultūros bei visuomenės veikėjo, knygnešio Liudo Vaineikio ir lietuvių tautinio atgimimo patriarcho, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro dr. Jono Basanavičiaus. Jie abu neatšiejami nuo knygnešystės gadinės ir Palangos istorijos. Šiandien, minint šių gatvių šimtmetį, verta atsiminti ir Palangoje 1899 m. viešo vakaro metu pirmą kartą lietuviškai suvaidintą spektaklį – Keturakio komediją „Amerika pirtyje“ bei paminėti jo 125-erių metų jubiliejų.

Lietuvių tautinio judėjimo patriarchas, mokslininkas, gydytojas, 1918 m. Vasario 16-osios Akto signataras, Lietuvos universiteto garbės narys, profesorius, Bulgarijos mokslų akademijos narys, pir-

Palanga. Basanavičiaus prospektas. Atvirukas. XX a. 3 deš. Fotografas Ignas Stropus. Nuotrauka iš Emilijos Adiklienės archyvo, saugomo Palangos viešojoje bibliotekoje. Prieiga internete: <https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1650000107472>

mosios Palangos istorijos lietuvių kalba autorius dr. Jonas Basanavičius, lydintas ypatingų reikalų kariuomenės Krašto apsaugos ministro, 1924 m. liepos 15 d. atvyko paviešėti ir pastiprinti sveikatos į Palangą. Jis, ruošdamasis šiai kelionei, apie būsimas gatvės vardynas, tada, žinoma, dar nieko nežinojo.

Pačią pirmąją dieną Karo sanatorijoje jį aplankė palangiškis gydytojas Liudas Vaineikis ir pakvietė į kurorte organizuojamą iškilmingą spektaklio „Amerika pirtyje“ 25-erių metų sukakties minėjimą. Patriarchas buvo numatęs Palangoje praleisti vos dešimtį dienų ir išvažiuoti dar prieš įvykstant minėjimui, tačiau, sužinojęs apie jį, savo planus pakoregavo ir pasiliko kurorte ilgiau, kad galėtų dalyvauti renginyje.

Komedija „Amerika pirtyje“ buvo suvaidinta 1899 m. rugpjūčio 20 d. prie Palangos tilto į jūrą buvusiam grafo Felikso Tiškevičiaus prekių sandėlyje (pakhausze) ir tąsyk sukėlė daugelio lietuvių ir kitakalbių susidomėjimą ne tiek šio spektaklio menine, kiek politine prasme. Šis spektaklis spaudos draudimo laikotarpiu nuskambėjo kaip tautos savimonės žadinimo akcija ir tapo svarbiu akcentu lietuvių tautinio atgimimo istorijoje. Tad jo 25-erių metų jubiliejui palangiškiai itin ruošėsi, būsimą renginį anon-savo spaudoje, skambiai visus kviesdami į lietuvių teatro jubiliejų, pažymėdami, kad „Tam įžymiajam lietuvių kultūros gyvenimo įvykiui paminėti [...] ruošia iškilmingą vaidinimą-šventę. Bus pastatyta žinoma S. Čiurlionienės ir „tų mūsų kovos laikų drama „Aušros Sūnūs“, kurią Valstyb. Teatro artistai suvaidins du sykiu. [...] Be to sekmadienį bus apvaikščiota su orkestru istorinės Palangos vietos ir vakarą fejerverkai pajūry.“ Taip buvo paskelbta „Klaipėdos žiniose“, kurias tada redagavo buvęs Palangos progimnazijos auklėtinis, Vasario 16-osios akto signataras dr. Jurgis Šaulys.

Iš kairės: Liudas Vaineikis 1936 m. Palangoje. Fotografas nežinomas. Originalas saugomas Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje. Nuotrauka iš www.limis.lt; teatralų grupė, spektaklio „Amerika pirtyje“ 25-mečio jubiliejaus proga susirinkusi Liudo Vaineikio namuose. Antroje eilėje (iš kairės): Jonas Šliūpas, Jonas Basanavičius, Jonas Jablonskis, Stasė Vaniekienė, Liudas Vainiekis, Augustinas Janulaitis. Fotografė Paulina Mongirdaitė. Atvirukas. Leidėja Paulina Mongirdaitė. 1924 m. Palanga. Iliustracija iš asmeninio Liudvikos Rūsos Vaineikytės šeimos albumo. Saugoma Palangos viešosios bibliotekos skaitmeniniame nuotraukų fonde

Tais metais viešėdamas kurorte J. Basanavičius susitiko su bendraminčiais ir bendražygiais, su kuriais Vilniuje klojo pamatus Lietuvos valstybės nepriklausomybei: Mykolu ir Bronislava Biržiškėmis, Steponu Kairiu, Antanu ir Sofija Smetonomis, Aleksandru Stulginskiu, dr. Jurgiu Šauliu ir kitais. Šie susitikimai yra kultūros istorikų ne kartą aprašyti įvairiose biografinėse knygose, kuriose pasakojama apie lietuvių tautinio atgimimo veikėjus.

Bibliotekose, muziejuose saugoma fotografijų, kuriose sėdintis J. Basanavičius minėtą 1924-ųjų vasarą yra įamžintas apsuptas gausybės žmonių. Kai kuriose fotografijose vienas šalia kito sėdi trys visai Lietuvai svarbūs Jonai – lietuvių kalbos tėvu vadinamas Jonas Jablonskis, aušrininkai Jonas Šliūpas, kuris daug metų yra dirbęs Palangos miesto burmistru, ir Jonas Basanavičius. Kadangi daugelis švenčių, kaip ir skirtoji pirmojo Palangos spektaklio 25-mečiui, vykdavo Kurhauzo parke, šių nuotraukų fone matosi tada šalia kurhauzo stovėjusi rotonda, kurioje vasarą grodavo orkestras.

Šios Kurhauzo parke vykusios šventės akimirkos ilgam išliko palangiškių atmintyje ir įgavo trijų Jonų šventės vardą. Jos metu Jonai buvo pagerbti entuziastingai sakomomis patriotinėmis kalbomis

ir apjuosti gėlių vainikais: „Laike prakalbų ir sveikinimų p. p. Basanavičius ir Jablonskis – žiūrėdami į jaunuomenę – sportininkus, pasiryžimą jų pramintą taką niekuomet nepraleisti, – graudžiai apsisverkė, tas pats patėmyta pas daugelį kitų, – rašyta 1924 m. „Klaipėdos žiniose“.

Šventės fotografijų, jų kopijų būta ir palangiškių šeimų albumuose. Kelias jų Palangos kraštotyros draugijos organizuotų ekspedicijų metu surinko ir aprašė kurorte gyvenusi pedagogė, kraštotyryninkė Emilija Adiklienė ir jos auklėtiniai. Jas galima pamatyti E. Adiklienės parengtame kraštotyryniniame darbe apie Jono Basanavičiaus gatvę (ši byla saugoma Palangos miesto viešojoje bibliotekoje.)

J. Basanavičius mėgo Palangą. Jam rūpėjo ir Šventosios uosto reikalai. Viešėdamas Palangoje jis apie šį uostą parengė straipsnį (jį 1924 m. rugpjūčio 1 d. išspausdino „Klaipėdos žinios“). Tais metais poilsiaudamas Palangoje J. Basanavičius aplankė ne tik Šventąją, bet ir Karteną, Plungę, Priekulę, Šilutę, Kretingą, Klaipėdą. Su poetu Maironiu, gydytoju Vladu Nagevičiumi, kompozitoriumi Stasiu Šimkumi buvo nuvykęs į Klaipėdą pasiklausyti koncer-

(Nukelta į 30 p.)

Iš kairės: dr. Jono Basanavičiaus biusto atidengimas Palangoje 2002 m. Fotografas Juozas Baltiejus. Nuotrauka iš Palangos viešosios bibliotekos nuotraukų fondo; dr. J. Basanavičius 1905 m. prieš įvykstant Seimui. Fotografas Aleksandras Jurašaitis. 1906–1918 m. išleido Marijos ir Jurgio Šlapelių knygnas Vilniuje. Pašto atvirukas saugomas Palangos viešosios bibliotekos nuotraukų fonde

Dr. Jonas Basanavičius, Jonas Jablonskis (sėdi antroje eilėje centre) kartu su Palangoje vasarojančiais inteligentais. Palanga. 1924 m. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš Palangos viešosios bibliotekos nuotraukų fondo

to. Ten S. Šimkus jį supažindino su anglų istoriku, novelistu Edwardu Owenu Rutteriu. Vėliau E. Rutteris, paprašytas J. Basanavičiaus, parašė kreipimąsi į anglų tautą, kuris buvo paskelbtas 1925 m. Londone išleistoje knygoje „Naujos Baltijos valstybės ir jų ateitis“.

Liepos 27 d. J. Basanavičius pozavo dailininkui, skulptoriui Kaje-tonui Sklėriui, kuris sukūrė J. Basanavičiaus bareljefą, daug dėmesio

skirdamas lipdybos išraiškai.

Didžiulės išskilmės, skirtos paminėti pirmojo lietuviško spektaklio 25-erių metų sukaktį, Palangoje vyko rugpjūčio 9 dieną. Ta proga kurorte buvo parodyta 1923 m. Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės parašyta pjesė „Aušros sūnūs“, pasakojanti apie knygnešių veiklą lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu. Po spektaklio gausių ovacijų sulaukė ne tik jo kūrybinė grupė, bet ir renginyje dalyvavę pirmojo spektaklio organizatoriai, aktoriai, taip pat ir J. Basanavičius, kurį palangiškiai pagerbė gėlių vainiku.

Šventė tęsėsi rugpjūčio 10-ąją ant Birutės kalno ir 1899 m. viešai parodyto pirmojo lietuviško spektaklio vietoje. Ten taip pat entuziastingai buvo sakomos patriotinės kalbos. Tą pačią dieną iškilmingai buvo „perkrikštytos“ (naujus vardus gavo) dvi kurorto gatvės: Plytų gatvė pavadinta Liudo Vaineikio vardu, o Tiškevičiaus prospektas – Jono Basanavičiaus. Taip atsidėkota knygnešiui, pirmojo viešo lietuvių spektaklio rengėjui dr. Liudui Vaineikiui ir vienam iš lietuviško laikraščio „Aušra“ (1883–1886) kūrėjų dr. J. Basanavičiui už jo indėlį į lietuvių tautinį judėjimą, veiklą ir parodytą drąsą spaudos draudimo laikotarpiu. Įsimintina ir tai, kad tada Palanga pirmoji Lietuvoje miesto gatvei suteikė J. Basanavičiaus vardą. Na o 2002 m. šiame kurorte, prie Vytauto ir J. Basanavičiaus gatvių sankirtos, atidengtas J. Basanavičiaus paminklinis biustas (skulptorius Jonas Zikaras, architektas Vytautas Moncevičius).